

УДК 82-6:821.161.09

Інга Погребняк

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ ЕПІСТОЛЯРІЮ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

У статті розглянуто провідні культурологічні концепти епістолярію Бориса Грінченка зі знаковими постатями кінця ХІХ – початку ХХ століть. Простежено тематичний діапазон листів, а саме: українська література, письменство, книговидання і національний театр. Визначено комунікативні коди листування, наголошено на поєднанні громадського та приватно-особистісного забарвлення епістолярних діалогів, що дає змогу глибше осмислити культурні засади означеної доби, а також окреслити загальний пафос усього епістолярію – служіння українській національній ідеї.

Ключові слова: епістолярій, листування, культурологічні концепти, комунікативні коди, громадське, приватно-особистісне.

Борис Грінченко орієнтував своє життя на служіння національній ідеї, і цим пафосом просякнута його епістолярій. Призначення письменника окреслював як уміння «одбивати» життя, помітити в ньому найхарактерніше, провести «народолюбну ідею». Як зазначила С. Павличко, «культурі, і передовсім літературі ідеологи народництва кінця ХІХ століття відводили суспільну роль – саме з неї мала відродитися втрачена державність» [16, 33]. Т. Гундорова також звертає увагу на те, що кінець ХІХ ст. характеризувався в українській літературі і літературній критиці «приглушеністю власне літературних функцій, літературности як такої і домінуванням дидактичних, просвітницьких, суспільно-політичних, соціографічних функцій» [2, 11].

Свої погляди на українську культуру та її провідні сегменти (національну літературу, українське книговидання, розбудову театру) Борис Грінченко оприявнює у листах до товаришів по письменницькому цеху та мистецьким уподобанням – А. Кримського, М. Сумцова, М. Кропивницького, П. Куліша, О. Куліш, М. Заньковецької, О. Кониського, Х. Алчевської, Т. Зіньківського, В. Степаненка та ін.

Листи Б. Грінченка до Агатангела Кримського мають дружньо-офіційно-приватний характер, адже, поряд із висвітленням внутрішніх переживань, помітна наявність громадських, суспільних, творчих та особистих тем. Більшість листів до Кримського написана в абсолютно дружніх інтонаціях: наприклад, у червні 1892 року в одному з таких листів зазначено: «Найсамперед, дуже дякую Вам за портрети – дорогий міні дарунок. Якщо ніщо не перешкодить поїхати міні у Х., то звідти одержите й мого, бо тепер його не маю. Потім дякую Вам за книжки і за всі Ваші клопоти про видання» [3, 1 арк.]. У цьому ж листі Б. Грінченко засуджує вибір А. Кримським героя для оповідання «Сирота Захарко». Як пише С. Павличко, «замість гімназиста в ролі «націонала», на думку Грінченка, Кримський мав би зобразити людину

дорослу, зрілу, а замість невротика – здорову. «Хто ж доводить свої думки про здорових людей, малюючи хворих?» – запитував Грінченко» [16, 240].

А вже менше як за рік між обома митцями встановлюються доволі тісні дружні стосунки, на які Грінченко навіть просить не зважати в очікуванні рецензій від Кримського у листі від 25 лютого 1893 року: «Вашої рецензії досі ніде не читав. Цікавлюся дуже. Нетерпляче дожидаю й своєї рецензії на Ваші книжечки, щоб знати, що Ви скажете. Я взагалі наперед Вам кажу, що в справах літературних (напр. в рецензіях) я ніколи не буду зважати на наші особисті відносини, – те ж радю Вам» [3, 1 арк.].

Емоційно висловлює Б. Грінченко своє захоплення постаттю О. Кониського, наголошує на суспільній значимості його творчості, його боротьбі за духовну розбудову нації. Він цінує велику працю цього митця слова в ім'я українського письменства, бажає, щоб наше слово сягнуло рівня найрозвиненіших літератур світу. У листі від 1893 року Грінченко пише Кониському: «Саме Ви зробили серед загальних вагань та хитань на всі боки, і зробили як активний діяч, розбуркуючи приборкану занепалу силу вкраїнську, кличучи завсідги до відродження, до відновлення, до розуміння, що ми були великою нацією і можемо знову високо піднятися с свого занепаду, – аби того схотіли.» [4, 2 арк.]. Те, що в заслугу письменникові ставиться не його літературне новаторство, а насамперед роль «непохитного борця», вповні закономірно для самого Грінченка, адже він був сучасником доби, коли «література бачилася формою суспільствознавства» [16, 34].

Б. Грінченко абсолютно щирий, у багатьох листах він висловлює неупереджену думку щодо окремих діячів культури та просвітництва, навіть досить відомих. У листі від 1893 року, коли вшановували просвітницьку діяльність Х. Алчевської, він пише: «Христина Алчевська мала щирий замір послужити просвіті. Але що ж вийшло з того? Вона тридцять років деморалізувала народ і, думаючи, що служить просвіті, послужила темній темряві, послужила ідеї пожирання меншого більшим. Та й не самий народ вона деморалізувала: погані приклади деморалізують й інтелігенцію...» [1].

Реальні зміни у пропаганді української національної культури серед народу Б. Грінченко пов'язує насамперед із можливістю запропонувати більшості людей читання книжок українською мовою. У листі від 1888 року до М. Комарова Б. Грінченко чітко обстоює позицію розповсюдження української книги, адже народ, на його думку, потрібно вчити на творах із приватного життя простих людей. Письменник вважає, що народ «скоса» дивиться на українську книжку, тому що здеморалізований тими обставинами, в яких живе: «...треба спершу привчити до книжки на рідній мові, а тоді вже учити» [5, 1 арк.].

Листи Б. Грінченка до П. Куліша свідчать про ідейну близькість, глибоку дружбу, взаємну повагу і творчу співпрацю обох митців. Їхнє листування дає матеріали для характеристики безлічі суспільно-культурних тем. Так, у листі від 7 липня 1904 року Б. Грінченко звертається до П. Куліша: «Не знаю, як воно буде далі у нас, може зовсім нічого нашого цензура не пускатиме. Але ж сього

року ще спочатку, заборонивши дещо, пустила вона міні кілки рукописів Але хотілось би, oprіче своїх, друкувати й чуже, бо я, бачите, хотів би видавати багато книжок народові на читання. [...] Коли призволисте друкувати, то щиро Вам дякуватиму я та й усі, хто бажає добра народньому письменству. Сподіваюсь ласкавої відповіді, кінчаю. Прихильний до Вас Б. Грінченко [6, 1-2 арк.]. Б. Грінченко високо цінує творчість П. Куліша, тому з нетерпінням чекає на нові літературні праці, вважаючи, що вони значно підвищать духовність українців.

Б. Грінченко опікується виданням книжок українською мовою, їх розповсюдженням серед народу: коштом І. Череватенка на території підросійської України він організував народне видавництво українських книжок. Свідченням того, що Грінченко дбає і про переклад Біблії рідною мовою, є лист з Чернігова від 19 квітня 1894 року до П. Куліша: «Високоповажаний Добродію! [...] а воно й раніше не пускано вкраїнських книжок з-за кордону, а тепер, ціми місяцями, вийшов новий наказ, «въ подтверждение указа 1876 года», щоб не пропускати з-за кордону ні одного слова, навіть словаря не пускати. Цей наказ розіслано по всіх почтах, «таможнях» і тепер вже не пускають ні одного часопису вкраїнського з Галичини або з Буковини.» [6, 1-2 арк.]. А в листі від 20 січня 1896 року йдеться про очікування україномовного перекладу Біблії, над яким якраз працює П. Куліш: «Чи далеко посунулася Біблія? Усі ми дожидаємо Вашої Біблії нетерпляче, бо се діло, аби пощастило його до краю довести, буде великим ділом, що епоху в нашій культурі зробить» [7, 1 арк.].

Для Б. Грінченка талант будь-якого митця має обов'язково поєднуватися із вишуканим смаком, відчуттям етико-естетичних потреб народу. Просвітницько-раціоналістичну модель розвитку літератури та культури він вбачає у збереженні національної ідентичності й самобутності, тож ставиться надзвичайно вимогливо до митців слова, і в листах не оминає окремих зауважень до своїх адресатів. Лист до Олександри Куліш 1901 року це засвідчує: «Прошу Вас, Високоповажанна Олександра Михайлівна, прийняти се, що там сказано, не в гнів, а яко слова щирого прихильника Вашого таланту, чоловіка, що, поважаючи велико Вас, хотів би, щоб збірка Ваших творів вийшла як найліпша. Коли що не так написав, – за те прошу простити, але писав по щирости і з добрим заміром. Кожному письменникові, хоч би який великий він був, не неоднаково щастить у кожному його творі... – Незабаром пришлю на Ваш перегляд і останні Ваші оповідання, а трохи згодом і весь переписаний том» [9, 1-2 арк.].

У листах Б. Грінченка до П. Грабовського спостерігаємо постійний обмін новими українськими книжками, повідомлення щодо їх друку. 6 лютого 1896 року Б. Грінченко зауважує до Грабовського: «Я не книгарь, але видавець і через те можу Вам висилати тільки свої видання та ще ті видання, що виходять у Чернігові. Більшість укр. книжок можна знайти в Києві, але я там буваю менше, ніж раз на рік. От через віщо я так погано виконую Ваше прохання. Та

ще й через те, що багатьох книжок, про які пишете, нема по книгарнях» [10, 1 арк.].

Епістоли Б. Грінченка до І. Нечуя-Левицького висвітлюють літературні подробиці, що стосуються безпосередньо друку українських видань. 24 квітня 1897 року з Чернігова Б. Грінченко засипає адресата запитаннями: «[...] «Гетьмана-шляхтича» думаєте друкувати в «Кіевск. Стар.», як от Стар. друкує свого «Б. Хм.» Але ж Ви в українському першовторі друкуватимете, а не перекладом? Бо переклад це зовсім не те... А чи великий же Ваш «Одступник» буде? І де знов друкуватиметеся?» [11, 1-2 арк.]. З епістолярію дізнаємося, що після смерті П. Куліша Б. Грінченко редагував і мав друкувати Біблію П. Куліша українською мовою. Ставлячись до цього видання дуже серйозно, Б. Грінченко в листі повідомляє І. Нечуя-Левицького про проблеми з цим виданням і зазначає, що це дуже важлива річ для українців.

Епістолярна спадщина Б. Грінченка правдиво віддзеркалює його внутрішній світ, вдачу, захоплення й розчарування, задуми і сподівання, ставлення до рідних, а також до поточних подій. У листі до Михайла Комарова 1888 року Б. Грінченко зазначає: «Ви казали в одній своїй рецензії, що народ учить треба не його-ж власними творами. Але Ви забули те, що народ зтого не бачить української книжки і що українська книжка для його така несподівана новина, що він дивитця на неї зпершу навіть скося (це факт!). Таким побитом народ наш, здеморалізований тими обставинами, у котрих він живе, треба спершу привчити до книжки на рідній мові, а тоді вже учити» [12, 1 арк.].

Національну самосвідомість Б. Грінченком вбачав в окресленні своєї належності до певної нації, яка формується на основі знання мови, історії, культури, власної ментальності, ментальності інших народів, розуміння місця України, її історії та культури серед інших історій і культур. На думку Б. Грінченка, власне національна самосвідомість виконує інтегруючу роль, об'єднуючи усі сфери духовного світу українців, потреби власної держави і прагнення до державотворення. У листі до А. Кримського від 25 березня 1892 року зазначено: «Не знаю, що Ви скажете про «Зірку». Книг «божественних» (як кажуть селяне) дуже треба. «Божествена» книга укр. мовою надає поваги нашій мові на мужичі очі. Що білш буде «божественних» книжок по укр., то менш мужик вважатиме свою мову за «мужичу». Але ж цензура не пуска релігійних книг. Мій збірничок – сурогат таких книг. Я ще готую другий – прозаїчний, білший. Чи дозволить цензура? Пошліть його до цензури нарізно од «Вел. оповідача» – се важливо (знаю з практики.)» [13, 1 арк.].

Б. Грінченко не байдужий до розбудови українського національного театру. В листуванні з «батьком» українського театру М. Кропивницьким він зазначає, що театр впливає на духовний розвиток нації, відіграє особливу роль у розбудові національної самосвідомості. Митець піклується про організацію «ідейного» театру, що має забезпечити народне просвітництво. «У всіх народів театр завсіди був способом підняти вгору просвіту народню, культуру людську. І у нас всіх робить те саме. Та як у нас національна свідомість спить, то наш театр, опріче того всього, ще й національну свідомість будить.» [15, 2 арк.]. У

листі 1900 року Грінченко висловлює своє критичне ставлення до постановки п'єс у театрі, наголошуючи на тому, що Кропивницький за п'ять років не поставив жодної п'єси Б. Грінченка, хоча попередньо Кропивницький високо поцінував п'єси і навіть просив, щоб Грінченко писав для театру, і написане обіцяв виставляти. Текст листа досить гострий і докірливий: «Ви не можете суперечити тому, що мої пієси і своєю літературною вартістю, і своїми ідеями зробили б Вам, яко директорові театру багато білше чести, ніж згадані вироби безпринципних, крамарчуків. Ви не актор-ремісник, Ви український письменник, артист і діяч і повинні були се зрозуміти, а також і багато чого іншого, про що занадто довго викладати в листі...» [15, 2 арк.].

Окремою тематичною позицією епістолярію є місце жінок у розбудові українського театру. У листі 1902 року до Марії Заньковецької Борис Грінченко емоційно передає своє захоплення талантом М. Заньковецької: «Дякуємо Вам за все те гарне й велике, що Ви зробили за для рідного театру, за ті сльози спочуття до нещасних, які Ви виривали з наших очей, за хвилини високих почуванні, які Ви викликали в наших думках, за любов до рідного краю й народу, яку Ви збуджували серед сонних і холодних!» [14, 1 арк.]. Українська література, письменство, книговидання і національний театр, таким чином, в епістолах Б. Грінченка виступають провідними культурологічними концептами, своєрідними комунікативними кодами, суголосними загальному пафосові усього епістолярію – служінню українській національній ідеї. Проте у цьому тематичному реєстрі дуже щільно переплетені громадське та приватно-особистісне, адже серед письменників – адресатів Грінченка є його найщиріші друзі, однодумці, соратники, з якими автор листів не має суттєвих розбіжностей у поглядах та оцінках. Тож у листуванні з письменниками суттєво збільшується емоційний фон, супроводжуваний великою кількістю запитань, дружніми проханнями і порадами, апелюванням до власної родини, суб'єктивними оцінками, незвичайними каламбурними зачинами та грайливими інтонаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. Листи XII–XVIII [Електронний ресурс] / Борис Грінченко. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/drag/drag206.htm>. – Назва з екрана.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму: постмодерна інтерпретація / Т. Гундорова. – Л. : Літопис, 1997. – 297 с.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ), ф. XXXVI, спр. 248, 3 арк.
4. ІР НБУВ, ф. III, спр. 40929, 1 арк.
5. ІР НБУВ, ф. III, спр. 40925, 1 арк.
6. ІР НБУВ, ф. I, спр. 29631, 2 арк.
7. ІР НБУВ, ф. I, спр. 2963, 1 арк.
8. ІР НБУВ, ф. III, спр. 40930, 1 арк.
9. ІР НБУВ, ф. III, спр. 40969, 2 арк.
10. ІР НБУВ, ф. III, спр. 40728, 2 арк.

11. ІР НБУВ, ф. І, спр. 27858, 2 арк.
12. ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 40927, 3 арк.
13. ІР НБУВ, ф. ХХХVІ, спр. 245, 1 арк.
14. ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 40785, 3 арк.
15. ІР НБУВ, ф. ІІІ, спр. 2 арк.
16. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія / С. Д. Павличко. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.

В статье рассматриваются ведущие культурологические концепты эпистолярия Бориса Гринченко со знаковыми фигурами конца XIX – начала XX веков. Внимание сосредоточено на тематическом диапазоне писем, а именно: украинская литература, литература, книгоиздания и национальный театр. Определены коммуникативные коды переписки, отмечено сочетание общественного и лично-личностной окраски эпистолярных диалогов, что позволяет глубже осмыслить культурные основы обозначенной эпохи, а также очертить общий пафос всего эпистолярия – служение украинской национальной идеи.

Ключевые слова: *эпистолярій, переписка, культурологические концепты, коммуникативные коды, общественное, лично-личностное.*

The article deals with leading culturological concepts of Borys Hrinchenko's epistolary with famous persons of the late XIX – early XX centuries. Thematic range of the letters is traced, especially Ukrainian literature, writing, publishing and national theatre. Communication codes of correspondence are defined, combination of public and private epistolary coloring of dialogues are highlighted, that allow us to understand the cultural foundations of the defined times deeper and also to outline the general pathos of the whole epistolary – to serve to the Ukrainian national idea.

Keywords: *epistolary, correspondence, culturological concepts, communication codes, the public, the private.*

Стаття надійшла до редакції 10. 03.2016

Прийнято до публікації 21.03.2016